

ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ГАЛУЗІ

У статті презентовано філософські передумови визрівання та становлення гуманістичної позиції в освітній сфері. Здійснено короткий аналіз гуманістичних ідей, запропонованих філософами давнини. Квінтесенцією цих роздумів означено головний детермінант людської та педагогічної діяльності на гуманістичних засадах – фундаментальна потреба кожної людини в самореалізації своєї сутнісної природи. Доведено, що головним варіантом формування “життєлюбного” менталітету в покоління XXI ст., на які може розраховувати людство, є педагогічна діяльність мільйонів учителів, вихователів та викладачів.

Ключові слова: гуманізм, гуманістична ідея, філософська спадщина, педагогіки, гуманістичний потенціал, педагогічна діяльність, ціннісні орієнтації.

Існування проблеми гуманізації педагогічної діяльності, що понад 20 років бентежить освітню галузь України, свідчить про численні малоуспішні спроби наблизитися до запровадження, можливо, дещо ідеалістичної теоретичної конструкції в реальні навчальні заклади XXI ст. Масштаб та інтенсивність цих спроб стримує відсутність цілісної державної підтримки ідеї й певні суперечності, зокрема, між:

- глобальною потребою олюднення всіх сфер життєдіяльності людини та локальним лобіюванням пріоритетів економічного розвитку над духовним;
- ідеями гуманізму про рівність умов існування, справедливість і братерство в демократичному суспільстві та низькою соціально-економічною конкурентоспроможністю педагога;
- бурхливим розвитком вимог до рівня педагогічної компетентності й неспроможністю досягти справедливості щодо оцінки якості реалізації педагогом своїх гуманістичних потенцій тощо.

Вирішення зазначених суперечностей має зв'язок з важливими нормативно-правовими документами держави та напрямками наукових досліджень, такими як:

- Конституція України, Закон України “Про Освіту”, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”), Національна доктрина розвитку освіти;
- дослідження в галузі філософії освіти (В.П. Андрущенко, В.І. Вернадський, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, В.С. Лутай та ін.).

Маючи безсумнівну значущість для соціуму, ідеологічні засади наближення людської діяльності до гуманістичних ідеалів завжди були предметом уваги мудролюбців усього світу. Нині вони представлені спектром цінних, хоча й суперечливих думок, що “мирно співіснують у наших головах”, але жорстко стикалися в історії.

З давніх-давен було зрозуміло, що кожному людину з народження повинні вчити людяності хоча б тому, щоб вона не залишалася диким реалізатором усіх деструктивних потенцій, якими наділила її природа: агресія, насильство тощо. Варварство часто й зараз залишається всередині людини, прикриваючись цивілізацією, що закликає лише до одного: будьте добрими, любіть ближнього, цитуючи слова всіх, хто хоч щось говорив про гуманність.

Мета статті – висвітлити зміст гуманістичних ідей у філософській спадщині давніх філософів.

Перші приховані звернення до проблематики реалізації гуманістичних потенцій людини містяться вже в працях філософів Давнього Сходу. Констатація нівелювання духовних основ людини та фетиш матеріального багатства виводили багатьох філософів на створення теорій, у яких прослідковується алгоритм будь-яких змін у людині взагалі. На думку **Лао-цзи**, такі зміни народжуються в мисленні: “Будь уважним до своїх думок – вони початок вчинків” [7, с. 51]. Ця фраза прожила вже понад 2 тисячі років і має продовження: вчинки – початок звички, а звичка формує характер і в подальшому – долю.

Конфуцій, який вважав, що людина, наділена Небом етичними якостями, повинна вдосконалювати їх для того, щоб досягти ступеня “ідеальної людини”, яка не заподіє іншому того, чого не бажає собі. Тоді зникне ненависть у державі, у сім’ї [7, с. 84].

Узагальнивши досвід тогочасного навчання та виховання дітей, Конфуцій започаткував школу, виховним ідеалом якої був лицар, борець за утвердження високої моралі й справедливості: “Кожен може стати благородною людиною, треба тільки наважитися нею стати” [7, с. 85]. Особливу увагу приділяв Конфуцій неухильному дотриманні культу пошани старших та співчуття знедоленим: “Чи є одне таке слово, яким можна було б керуватися все життя? – “Так, є, – це – милосердя” [7, с. 86]. Що, за Конфуцієм, робить людину дійсно людяною, що її олюднює? Ніщо інше, як здатність осмислювати своє життя, оцінювати саму себе, вдосконалюватися завжди і в усьому – здатність, якою наділила людину природа, і бути спроможною реалізуватися, постійно докладаючи важких зусиль. За твердженнями сучасних прихильників пошуків незвичайного й унікального, “конфуціанство” є наймогутнішим у світі вченням, оскільки його притримують і виконують чи не півтора мільярда осіб.

Зазначимо, що конфуціанство, поєднавшись з буддизмом і даосизмом, з їх акцентом на відмову від сильних переживань, формують неповторний і малозрозумілий “китайський характер” – максимальну скромність, самообмеження, позбавлення мимовільного чи свідомого створення іншим людям проблем для їхньої життєдіяльності, прикрощів і негативних переживань. Наднаціональний сенс цих положень настільки виразний, що конфуціанство є тим досить рідкісним випадком суто національного вчення, що зберегло й посилило загальногуманістичні риси, так і не ставши основою шовінізму чи іншого варіанта людиноненависницьких поглядів.

Незвичайну історичну стійкість конфуціанства можна пояснити наявністю в ньому гуманістичних цінностей, програм індивідуальної й колективної поведінки, які тамують ненависть і розбрат. Спостерігаючи за сучасним зростанням ролі КНР у світі, треба погодитися, що ці положення мають право на поширення та подальше існування. Вони є, були й будуть найціннішим скарбом філософсь-

кої спадщини та чудовим доказом того, що проблеми втілення гуманістичних засад у життєдіяльність людини були завжди актуальними й хвилюючими. Слід, однак, пам'ятати, що зміна соціально-економічних умов життя людей у суспільстві приводить до значних відмінностей і в “теорії” самореалізації людиною свого гуманістичного потенціалу, унаслідок чого навіть старі мудрі думки стають якщо не помилковими, то принаймні лише частково правильними.

Так, визнаючи людину “мірою всіх речей”, **Протагор** не міг не знати істинної вартості життя людини в суспільстві невільників і їх господарів. Ідейний натхненник вирішення проблеми реалізації гуманістичних потенцій людини в античній філософії визначав її рушійною силою чітко усвідомлені раціональні й корисні мотиви заможної частини грецької нації. Нині такими мотивами у своїй діяльності керуються декілька мільярдів мешканців планети, перебуваючи в полоні руйнівного патогенного мислення, що впевнено веде цивілізацію до самознищення.

Цікаво, що за 538 років до нашої ери давньогрецький мудрець **Клеобул** висловив один з трьох постулатів гуманістичної психології К. Роджерса: “Краще з відносин – відповідність” [7, с. 8]. У наш час відповідність тлумачать як конгруентність, щирість, адекватність внутрішньої природи людини і її життєвих проявів, вважаючи це необхідною умовою виникнення, становлення та виявлення людського в людині. Так повільно від першої до другої спроби реалізувати ідею щирих, неформальних стосунків між людьми минуло двадцять п'ять століть, які мало що змінили в теорії та практиці гуманізації.

Відповідаючи на запитання, як уникнути злочинів між людьми, законодавець Афін **Солон** зазначав: “Треба, щоб потерпілим і непотерпілим було однаково важко” [7, с. 30]. Таке бачення проблеми самовизначення людини в складних життєвих ситуаціях симетричне поглядам **В.І. Вернадського** про біосферу й ноосферу. Нетлінна мудрість Солона про визнання законом негідності того з громадян, хто під час смуту не пристане до жодної зі сторін, що ворогують, є заповітом про обов'язковість визначення своїх позицій гідними людьми.

Разом із закладеними **Піфагором** філософськими основами самодостатності та мотивації зростання людини у своїй діяльності: „Щоб про тебе не думали, роби те, що вважаєш гідним. Будь однаково байдужим як до осудження, так і до похвали” [7, с. 64], – зазначені ідеї служать нині багатьом дослідникам першоджерелами для створення власних теорій наближення людини до гуманістичних ідеалів: повної самоактуалізації та самореалізації.

Геніальний **Сократ** вважав, що кожна людина може мати власну думку, але істина для всіх одна, отже, гуманізацію він розглядав як прямування до моральної досконалості на основі пізнання цієї істини [5, с. 152].

Світобудовою, за Сократом, керує божественна мудрість, і шлях людини до добродесної самореалізації пролягає через розуміння цієї мудрості.

Власним життям Сократ намагався втілити моральні настанови своєї філософії людини й завжди залишався відданим собі та своєму розумінню обов'язку. Незважаючи на те, що сам він нічого не написав, свідчення його сучасників не залишають сумнівів про те, що філософ і в житті, і в смерті реалізував свій гуманістичний потенціал згідно із задекларованими заповідями.

Визначальними для передачі гуманістичних цінностей людства із покоління в покоління можна вважати слова **Платона**: “Не золото треба заповідати

дітям, а найбільшу совісність” [7, с. 192]. Видатний учень Сократа визнавав духовно-тілесну сутність людини, але, на його думку, саме від якості душі залежить соціальний статус особистості. Людська душа складається з ідеально-розумових, вольових та емоційних здібностей [3, с. 160], а можливість процесу реалізації людяності залежить від того, яка із цих здібностей перемаже. У сформульованій Платоном ієрархії душі на першому місці – душа філософа як наймудріша, а на останньому – душа тирана, що реалізується через гноблення інших.

Учень Платона **Аристотель** інтуїтивно відчував єдність діяльності та свідомості людини, зазначаючи, що єдина можливість будь-якого самоздійснення особистості полягає в діяльності. Здібності не дають результату, якщо людина не діє “як на олімпійських змаганнях: вінки одержують не найвродливіші й найсильніші, а ті, що беруть участь у змаганнях” [2, с. 67]. Ця думка пізніше буде продубльована Римським стоїком **Луцієм Аннеєм Сенекою**: “Свої здібності людина може пізнати, тільки спробувавши застосовувати їх у справі” [6, с. 16]. Стосовно проблеми самореалізації людиною своєї природи мудрець зазначав, що суспільство велить приносити користь людям: “Живий той, хто приносить користь, живий той, хто сам собі корисний”, а люди, які нічого не роблять, “померли раніше, ніж настав час природної смерті” [6, с. 13]. Сенс життя Сенека вбачав у досягненні душевного спокою через самовдосконалення людини в її чеснотах [6].

Послідовником вчення Сенеки був **Марк Аврелій Антонін**, у працях якого сильніше виявляється потреба активної співпраці людини зі світовими силами, а єдине, що має цінність, – “діяльність, узгоджена з властивим тобі внутрішнім світом, і відданість йому” [6, с. 309]. Згідно з Марком Аврелієм, усі здібності людини мають реалізовуватися в суспільно корисній діяльності, а щастя досягне лише той, хто підпорядкує цій меті всі власні прагнення. На відміну від Сенеки, який відкидав прагнення до накопичення майна, але сам досяг багатства й влади, Аврелій завжди робив так, як учив, – кожний день проживати, як останній у житті, не бути метушливим, бездіяльним, лицемірним” [6, с. 326]. На жаль, поза увагою філософа залишилися безпосередні механізми підпорядкування власних прагнень. Сумлінно виконуючи державні обов’язки, йому вдавалося залишатися на престолі людиною й після смерті одержати народне визнання, якого не мали ні попередні, ні наступні правителі Римської імперії. Будучи безсилим реформувати римську державність, Марк Аврелій намагався компенсувати недосконалість законів м’якістю режиму, створював фонди захисту інтересів бідних, дітей-сиріт [4, с. 14]. Усе це дає змогу вважати діяльність Марка Аврелія Антоніна вершиною розв’язання проблеми гуманізації діяльності людини в античній філософії. Разом з тим його вчення містить передумови виникнення християнства: в “Роздумах” постійно виявляється безпорадність людини [1] і, відповідно, зростає звернення до Бога й значення релігійного елемента у філософії.

Наше звернення до історичних витоків філософського вчення про гуманізацію людської діяльності, які, як виявилось, сягають стародавніх часів, показало, що проблему гуманізації людської діяльності філософи висували ще до нової ери, пропонуючи численні шляхи досягнення гармонії природного й набутого психічного, демонструючи невичерпні багатства внутрішнього світу людини.

Наші пошукові дослідження дають підставу стверджувати: глибокий аналіз історичної спадщини дасть “друге дихання” розвиткові феномену педагогічної діяльності на засадах гуманізму як базової категорії педагогіки.

У більшості випадків, не вживаючи терміна “гуманізація”, автори шукають ідентичні за смыслом напрями досягнення гармонії внутрішнього світу людини та способів її об’єктивації в зовнішній світ як цінність, результат, критерій, систему, процес, принцип та, зрештою, спосіб виживання людства. Останню тезу ми пов’язуємо з нечуваним зростанням матеріально-технічних можливостей окремих індивідів, що завдяки більше ніж віковому володарюванню технократичних ілюзій привели людство до лихоліть екологічного та екзистенційного характеру.

Доведено, що нині серед тих засобів, на які може розраховувати розвинена частина людства у вирішенні вказаних проблем, є педагогічна діяльність мільйонів учителів, вихователів та викладачів, покликана виховати “життєлюбний” менталітет у покоління XXI ст., які визнають, крім цінності життя кожної людини, існування цілого, яке має назву “людство”, що продовжує традиції А. Бейлі, В.І. Вернадського, Д. Кхулі та ін.

Наукові факти та емпіричні спостереження свідчать про постійний генезис ідеї гуманізації людської діяльності як феномену наближення людства до найбільш повного втілення своєї сутнісної природи в об’єктивну реальність.

Вона постає **найвищою цінністю нарівні з іншою людиною**, зі спільністю інших людей, з природою. Нехтування цим взаємозв’язком у вигляді егоїзму, волюнтаризму та екологічного насилля, врешті-решт, або обертається проти самої особистості, або призводить до марних зусиль. Оскільки Всесвіт улаштований згідно з первісною необхідністю порядку, то випадковість, що загрожує останньому, не знаходить підтримки в кооперативних ефектах і нівелюється.

Тому дійсно гуманістична спрямованість будь-якої діяльності особистості визначається гуманним ставленням до самої себе, іншої людини, до суспільства взагалі, до природи й до майбутнього. Таким чином, узгодження власних інтересів із суспільними виступає запорукою ефективності процесу самоздійснення людини й засадою гуманістичної діяльності.

Глибоке розуміння інших людей потребує розумової енергії та міцного характеру, прояву волі до компромісу. Людина міцного характеру й сили волі, яка розуміє суспільні інтереси й напрям думок оточення, без сумніву, має більше можливостей впливати на них: оскільки вона розуміє суспільство, то здатна змусити зрозуміти й себе і таким чином активізувати кооперативні ефекти стосовно власної діяльності.

Отже, **методологією гуманізму дії виступає активне ненасилля**: дійсно гуманістично спрямована особистість не в змозі залишатися байдужою до асоціальних і нелюдських явищ, вона виявляє “активне вільнодумство” [8, с. 72].

На жаль, орієнтація гуманізму на забезпечення всебічного вільного розвитку особистості найчастіше сприймається **як індивідуальна потреба, а не як обов’язок щодо соціуму, людства взагалі й природи**. Тому необхідно розширити критерії гуманістичної спрямованості діяльності окремої людини ідеєю ко-еволюційної стратегії – стратегії узгодженого співіснування та сумісного розвитку з ієрархічно вищими за особистість системами.

Можливості цивілізації, заснованої на прагненні безмежного панування людини над природою, вичерпані, оскільки таке господарювання привело людство на межу екологічної катастрофи. Подальше продовження цивілізаційного процесу вважаємо можливим за умов радикального переосмислення існуючих форм життєдіяльності й самоорганізації суспільства.

Висновки. Гострота й актуальність проблеми гуманізації людської діяльності загалом, а педагогічної діяльності зокрема набула об'єктивно перспективного характеру в часи технократичних лихоліть та ілюзій економічної зумовленості процвітання особистості. Задеклароване в нормативно-правових документах визнання людини, її життя, честі, гідності й здоров'я найвищою цінністю детермінує пошук механізмів доведення гуманістичної ідеї до свідомості кожного громадянина, втілення гуманістичних цінностей у відповідні мотиви матеріального та духовного виробництва.

У пошуках вирішення проблеми ми дійшли висновку, що, незважаючи на існуючу теоретичну та історичну поліваріантність, педагогічна діяльність на засадах гуманізму, пройшовши в боротьбі тисячолітній шлях становлення, існує здебільшого в локальних досвідах окремих навчальних закладів або осіб і є ідеалом, досягнути якого в масштабах освітнього простору України досі не вдавалося. Жодна з відомих теорій наближення людини до найкращого в собі не стала здобутком масштабної пересічної практики, як не стало менше освітньої домінантності, директивності, залежності, пасивності, формальності та закритості. Тому найбільш вагомим є не стільки розвиток та зміна усталених теоретичних положень процесу гуманізації педагогічної діяльності вчителів, вихователів і викладачів, скільки пошук надійного зв'язку між теорією та реальністю, підвищенням якості практичного втілення феномену гуманізації на основі творчого застосування теоретичних уявлень.

Короткий аналіз шляхів розв'язання цієї проблеми, запропонованих філософами давнини, дає підстави стверджувати, що педагогічна діяльність на засадах гуманізму має ґрунтуватися на фундаментальній потребі кожної людини в самореалізації своєї сутнісної природи в обраній професії, а не на вимушеному русі до суспільно привабливої мети.

Спираючись на попередні дослідження в галузі філософії, нами визначено процес гуманізації педагогічної діяльності як рух учителя, вихователя, викладача до найбільш повного відображення в педагогічному процесі своєї сутнісної людської природи як найкращого в собі, що об'єктивно можливо тільки в умовах постійної творчої самореалізації гуманістичних потенцій.

Список використаної літератури

1. Аврелий Марк. Наедине с собой. Размышления / Марк Аврелий // Римские стоики: Сенека. Эпиктет. Марк Аврелий. – М. : Республика, 1995. – С. 271–363.
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. : пер. с лат. / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
3. Асмус В.Ф. Платон / В.Ф. Асмус. – М. : Мысль, 1969. – 247 с.
4. Джохадзе Д.В. Диалектика эллинистического периода / Д.В. Джохадзе. – М. : Высшая школа, 1979. – 127 с.
5. Нерсесянц В.С. Сократ / В.С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1980. – 152 с.
6. Сенека. Марк Аврелий. Наедине с собой. – Симферополь : Реноме, 1988. – 384 с.

7. Таранов П.С. 150 мудреців і філософів (Життя. Доля. Учення. Думки) : Інтелектуальний енциклопедичний довідник : у 2 т. – Сімферополь-Запоріжжя : Нарус-М, 2000. – Т. 1. – 848 с.

8. Холличер В. Личность и гуманизм : пер. с нем. / В. Холличер. – М. : Прогресс, 1981. – 174 с.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2023.

Сущенко А.В. Философские первоосновы гуманистических идей в педагогической отрасли

В статье представлены философские предпосылки вызревания и становления гуманистической позиции в образовательной сфере. Выполнено краткий анализ гуманистических идей, предложенных философами древности. Квинтэссенцией размышлений стал главный детерминант человеческой и педагогической деятельности на гуманистических принципах – фундаментальная потребность каждого человека в самореализации своей сущностной природы. Доказано, что главный вариант формирования “жизнелюбивого” менталитета у поколений XXI в., на который может рассчитывать человечество, это педагогическая деятельность миллионов учителей, воспитателей и преподавателей

Ключевые слова: гуманизм, гуманистическая идея, философское наследие, педагоги, гуманистический потенциал, педагогическая деятельность, ценностные ориентации.

Sushchenko A. Philosophical origins of humanistic ideas in the teaching field

The article presents philosophical premises of maturation and development of humanistic positions in the education field. Brief analysis of humanistic ideas proposed by philosophers of antiquity is done. Quintessence of these reflections is defined by major determinants of human and educational activities on humanistic principles – the fundamental need of every person in fulfillment of its essential nature. It is shown that the main option of forming “cheerful” mentality generations XXI century, mankind can count on is teaching activities of millions of teachers, educators and teachers.

Key words: humanism, humanist idea, philosophical heritage, teacher, humanistic potential, teaching, value orientation.